

**ECOLOGICAL STATE OF THE SOUTH-WESTERN KHOJKAB
GEOECOLOGICAL MICROZONE IN THE ATROPHY OF THE
TUDAKOL AND KUIMOZAR RESERVOIRS**

Mirzoyeva Istat Elmurodovna

Bukhara State University, Department of Ecology and Geography

Dr. of G.F.F. (PhD), Senior Lecturer

Savriddinova Mukhlisa Ikrom kizi

Bukhara State University, Department of Geography

1st year master's student

**TO'DAKO'L VA QUYIMOZOR SUV OMBORLARI ATROFIDAGI
JANUBI-G'ARBIY XOJKAB GEOEKOLOGIK MIKROZONASINING
EKOLOGIK HOLATI**

Mirzoyeva Istat Elmurodovna

Buxoro davlat universiteti, "Ekologiya va geografiya"

kafedrasi g.f.f.d (PhD), katta o'qituvchisi

Savriddinova Muxlisa Ikrom qizi

Buxoro davlat universiteti, Geografiya ta'lim yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy geografik rayonlashtirishning tamoyillari va uning ilmiy amaliy ahamiyati bayyon etilgan. Jumladan, Quyi Zarafshon okrugi hududida joylashgan To'dako'l va Quyimozor suv omborlari atrofini, tabiiy tarixiy rivojlanishi, yer usti tuzilishi, iqlim sharoiti, tuproq va o'simlik qoplamining o'ziga xos xususiyatlarini hamda ularning ichki farqlarini nazarda tutib janubi-g'arbiy Xojkab geoekologik mikrozonaga ajratilib o'rganilgan hamda batafsil ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy geografik rayonlashtirish, provinsiya, okrug, rayon, deflyatsiya, sho'rtob, sho'rxok, tuproq, geoekologik mikrozona, ekologik muvozanat, rekreatsion resurs, buyra qamish, juzg'un.

Аннотация: В данной статье изложены принципы физико-географического районирования и его научно-практическое значение. В частности, территория водохранилищ Тудакуль и Куймазар, расположенных на территории Нижнезарафшанского округа, с учетом их естественно-исторического развития, структуры поверхности, климатических условий, особенностей почвенного и растительного покрова, а также их внутренних различий, была разделена на юго-западную Ходжабскую геоэкологическую микрону и освещены подробные сведения.

Ключевые слова: Физико-географическое районирование, провинция, округ, район, дефляция, солончак, солончак, почва, геоэкологическая микрону, экологическое равновесие, рекреационный ресурс, кудрявый тростник, джужгун.

Abstract: This article describes the principles of physico-geographical regionalization and its scientific and practical significance. In particular, the territory of the Tudakul and Kuimazar reservoirs located in the territory of the Lower Zarafshan district, taking into account their natural-historical development, surface structure, climatic conditions, specific features of soil and vegetation cover, as well as their internal differences, was studied by dividing into the southwestern Khojcab geoecological microdistrict, and detailed information was presented.

Keywords: Physical-geographical regionalization, province, district, district, deflation, salt marsh, solonchak, soil, geoecological microzone, ecological balance, recreational resource, curly reed, juzgun.

Tabiiy geografik rayonlashtirish geografiya fanlari tizimida geografik izlanish metodlaridan biridir. Tabiiy geografik rayonlashtirish deganda hududlarni ularning o'xshash tabiiy xususiyatlariga qarab, muayyan tizimdagi regional tabiiy geografik birliklarga ajratish tushuniladi. Tabiiy geografik rayonlashtirish odatda uch xil tamoyil asosida bo'ladi: regional, zonal va aralash. Regional tabiiy geografik rayonlashtirishda tabiatda obyektiv mavjud bo'lgan va taksonomik jihatdan bir-biri bilan bog'liq regional tabiiy geografik komplekslar (o'lkalar,

provinsiyalar, okruglar, rayonlar va h.k.) ajratiladi, har bir kompleks tabiatining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi, ular tabiati tasvirlanadi hamda kartaga tushiriladi [5].

Tabiiy geografik rayonlashtirish tabiatda obyektiv mavjud bo'lgan hududiy tabiiy geografik birliklarni aniqlash, ajratish va chegaralash jarayoni hisoblanib hozirgi zamon tabiiy geografiyasi va landshaftshunosligida muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Tabiiy geografik rayonlashtirishning asosiy vazifasi hududlarni o'xshash va farq qiluvchi belgilariga qarab, ularni mustaqil qismlarga bo'lishdan iborat. Tabiiy geografik region nafaqat tabiiy sharoiti bilan, balki o'ziga xos tabiiy resurslari bilan ham boshqalaridan ajralib turadi. Shuning uchun ham tabiiy geografik rayonlashtirish har bir hududning o'ziga xos tabiiy sharoiti va resurslarini baholashga imkon beradi, ayniqsa, tabiatda ekologik muvozanatni saqlash va ekologik muammolarning oldini olish dolzarb masala bo'lib turgan hozirgi vaqtda tabiiy geografik rayonlashtirishning ahamiyati juda katta.

O'rta Osiyo tabiiy geografik o'lkasi, jumladan, Quyi Zarafshon okrugini tabiiy geografik rayonlashtirish muammosi bilan L.S.Berg (1913, 1958), R.I.Abolin (1929), V.M.Chetirkin (1947, 1960), E.M.Murzayev (1953, 1958), P.S.Makeyev (1956), N.L.Korjenevskiy (1960), L.N.Babushkin, N.A.Kogay (1963, 1964), N.A.Gvozdeskiy (1965), P.V.Zvonkova (1965), F.N.Milkov (1977), A.A.Abdulqosimov, S.B.Abbosov (1997), I.Q.Nazarov, X.R.Toshov (2008) va boshqalar shug'ullanganlar.

O'rta Osiyo tekisliklari o'lkasining mo'tadil mintaqa cho'llari zonasining janubiy cho'llar kichik zonasi (zonachasi), Zarafshon provinsiyasining O'rta Zarafshon okrugi, Buxoro – Qorako'l tabiiy geografik rayoni hududida kiradi. Tadqiqotimizda quyidagi taksonomik birliklar sistemasidan foydalandik: o'lka – zona – kichik zona – provinsiya – okrug – rayon – mikrorayon – mikrozona – landshaft.

Biz geoekologik rayonlashtirishda yuqorida eslatib o'tilgan tabiiy geografik rayonlashtirishning asosiy tamoyillari va usullariga amal qilib, olib borilgan ko'p yillik tadqiqotlarimiz natijasida to'plangan materiallarga, tuzilgan landshaft-tipologik va landshaft-ekologik kartalarga asoslanib tabiiy va antropogen omillar ta'sirida vujudga kelgan ekologik vaziyatlarni hisobga olib tadqiqot obyektida, jumladan, Quyi Zarafshon okrugi hududida joylashgan To'dako'l va Quyimozor suv omborlari atrofini, tabiiy tarixiy rivojlanishi, yer usti tuzilishi, iqlim sharoiti, tuproq va o'simlik qoplamining o'ziga xos xususiyatlarini hamda ularning ichki farqlarini nazarda tutib Antropogen sho'rxoklar ustida shakllangan, o'simlik va tuproq qoplamini kuchli degradatsiyaga uchragan, kuchli ifloslangan va geoekologik holati yomon Janubi-g'arbiy Xojkab geoekologik mikrozonaga ajratilgan.[3]

Mazkur geoekologik mikrozona To'dako'l va Quyimozor suv omborlarini janubi - g'arbi tomonidan Amu – Buxoro mashina kanali o'rab turadi. Chegara Xojkab sho'rxogi – Ahbori Vali tepaligining janubi-g'arbiy etagi bo'ylab Buxoro vohasi chegarasiga boradi. Shimoli-g'arb tomondan esa chegara keskin ifodalangan bo'lib, Buxoro vohasi bilan o'ralgan. Mezazoy-kaynazoy tektonik strukturalarining tuzilishiga ko'ra Quyimozor – To'dako'l hududi Turon platformasiga kiradi va uning janubiy chekkasini egallaydi. Aniqroq qilib aytganda Janubiy Tyanshanning Buxoro Qarshi bukilmasiga kiradi. Bu bukilma doirasida Zirabuloq – Ziyovuddin va Kogon ko'tarilma zonasi mavjud. Mazkur ko'tarilma zonaning g'arbiy qismi Xojkab sho'rxokligi deyiladi.

Xojkab pastqamligining shimoli, shimoliy-g'arbiy qismida Xojkab tepaligi mavjud. Uning mutlaq balandligi 237 metr, janubida alohida ifodalangan orolsimon erozion tepalik yaqqol ko'zga tashlanadi. Quyimozor – To'dako'l hududining relyefi, umumiy olganda shimoli-sharqdan, janubi-g'arbgacha tomon, aniqrog'i Qoratog' past tog'laridan (Chingiztog' 741 va 669 metr) Xojkab pastqamligi tomon pasayib boradi.

Janubiy-g'arbiy Xojkab geoekologik mikrozonasi iqlim jihatidan subtropik belgilarga ega bo'lgan, keskin kontinental cho'l iqlimiga ega. Tabiiy namlik

yetishmaydi. Atmosfera yog`inlariga nisbatan mumkin bo`lgan bug`lanish (1200 mm), yillik harorati +14 darajaga teng. Eng past harorat yanvar oyida kuzatiladi, ya'ni bu oyning o`rtacha harorati 0 gradus atrofida, iyul oyi esa eng issiq o`rtacha 28,0 – 29,0 gradus atrofida Yillik yog`in miqdori 125 mm atrofida. Ularning yillik taqsimlanishida keskinlik bor. Atmosfera yog`inlarning asosiy qismi bahor va qish oylariga to`g`ri keladi. Umuman olganda bahor sernam inijqli, yoz esa ( uzoq, quruq, jazirama issiq, o`ta yorug`) kuz qisqa va turg`unsiz, qish iliq, ba`zida o`ta ayoqli sovuq. [4;34-b.].

Rayon hududidan Quyimozor, Amu – Buxoro kanali kesib o`tgan bo`lib, hududni suv bilan ta`minlaydi. Kanal ta`sirida yerosti suvlarining yer betiga chiqib, katta maydonlarda tuproqning sho`rlanishiga sabab bo`lgan. Bu yerda eng katta tarqalgan tuproq tipi sho`rxok va sho`rtob tuproqlaridir. Ularning qatlamlar bo`yicha tabaqalanishi juda kuchsiz ifodalangan. Tuproqlarning qalinligi hudud bo`ylab bir tekisda taqsimlanmagan chunki ularning qalin yoki yupqa bo`lishi bevosita joyning mikrorelyef shakllari bilan chambarchas bog`liq. O`simliklaridan shuvoq, partak, singren, isiriq, sassiq kovrak, qora saksovul qandim, suv o`ti, qamish, hamda efemerlar yetakchilik qiladi. Quyimozor platosidagi shag`al koni mavjud. Qum-shag`alni qurilish ashyosi sifatida, qazib olish maqsadida Xojkab tepaligi etagida 1966-yildan buyon qum-shag`al zavodi ishlab turibdi. Zavod ixtiyoriga 670 gektarli qum-shag`alli maydon ajratilgan. Qazish ishlari tufayli hozirgi kunda 130 gektar maydonda kon sanoati relyefi hosil bo`lgan. Chuqurligi 3-4 metr keladigan ko`lmakli hovuz-xandaklar, tartibsiz yotgan sho`rlangan tuproq uyumlari oy-relyefini eslatadi. Shunday holatni Quyimozor temir yo`l stansiyasi oldida ko`rish mumkin. Buxoro vohasi chegarasida joylashgan bu texnogen landshaft 20 gektardan ortiq maydonni egallaydi. Yilning issiq va quruq davrida bunday maydonlar deflyatsiya o`chog`i bo`libgina qolmasdan, qon so`ruvchi hasharotlarning ko`payish maskani hamdir. Bunday yerlarni agrotexnik va biologik rekultivatsiya qilish kechiktirib bo`lmaydigan vazifadir. Ayrim pastqam joylarda taqir, sho`rtob va sho`rxok

tuproqlar ham uchraydi. Barcha tuproq tiplari nihoyatda chirindiga kambag'al. Sho'rxok landshaftlardan samarali foydalanish maqsadida Quyimozor kanali bo'yida, ayniqsa, Xojkab sho'rxokligida tuz, balchiq sanatoriyasini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Birinchidan, bu shahar aholisiga nisbatan qulay masofada joylashgan. Ikkinchidan, tuz-balchiq terapiya xalqqa ma'lum bo'lgan an'anaviy davolash usullaridan biri bo'lib, juda foydali hisoblanadi. To'dako'l suv omborining janubiy-g'arbiy sohili rekreatsion resurslar uchun qulay imkoniyatlarga ega.

Rayon hududida landshaft hosil qiluvchi o'simliklarning geografik tarqalishi ma'lum darajada mikrorelyef shakllariga va joyning ekologik-sharoitiga moslashgan. Xojkab pastqamligining g'arbiy qismida Xojkab qishlog'i bor, mahalliy aholi tomonidan antropogen o'zgartirilgan bo'lib madaniy o'simliklardan: bug'doy, arpa, makkajo'xori, poliz ekinlari hamda mevali daraxtlar ekilgan. Shimoli-sharqiy yonbag'irlari o'simliklar ancha siyrak: jumladan, iloq, singren, sho'ra, selin hamda suv ombor sohil zonasida buyra qamish, juzg'un va boshqalardan iborat.

Rayon hududida tog'-kon sanoati va agrolandshaftlar yaxshi rivojlanganligi sababli bu yerda ekologik muvozanat kuchli o'zgargan. Janubiy-g'arbiy Xojkab geoekologik uchastkasining tashqi qiyofasi oddiy va bir xil ko'ringandek bo'lsa-da, uning landshaft-tipologik strukturasi o'ziga xos murakkablikka ega.[4]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Баратов П.Б. Природные ресурсы Зарафшанской долины и их использование – Ташкент: Фан, 1977. –145 с.
- 2.Когай Н.А. Туранская физико-географическая провинция. Автореф. дис. докт. геогр. наук. – Ташкент, 1971. – 64 с.
- 3.Mirzoyeva I.E. To'dako'l suv ombori va unga yondosh hududlarning ekologik holatini baholash. // O'zbekiston Geografiya jamiyati axboroti. 64-jild. Ilmiy jurnal. – Toshkent, 2023. –B.52-57.

4. Назараов И.Қ, Тошев Х.Р. Чўл ландшафтларини типологик таснифлашнинг асосий тамойиллари. Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 32 – жилд. – Тошкент, 2008. – Б. 18 - 20.

5.Хасанов И.А., Гуломов П.Н., Қаяумов А.А. Ўзбекистон табиий географияси (2-қисм). – Т.: “Ўқитувчи”, 2010.